

Дзюба Т. А.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ЛІТЕРАТУРНА ПРОГРАМА М. ДРАГОМАНОВА В 70-ТІ РОКИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті на тлі цілісної літературної концепції М. Драгоманова розглянуто його літературно-критичні та літературно-естетичні погляди у 70-ті роки ХІХ століття. Зокрема, у зв'язку з такими чинниками, як розвиток письменства «знизу вверху», народність, тенденційна заангажованість літератури, її стосунок до дійсності й ін.

Наголошено на синтетичному характері громадсько-культурної діяльності вченого; його складній світоглядній еволюції, яка позначилася і на уявленнях про місію літератури, її функції та завдання.

Подається тлумачення низки проблем, до яких звертався М. Драгоманов, – опанування секретів художньої творчості, формування літературних смаків читача, функціонування жанрових систем, уведення до художньої словесності нових характерів. Розкривається ідеал автора та героя в оригінальній літературній теорії М. Драгоманова.

Великої ваги літературознавець надавав питанню традиційного та новаторського в українському письменстві. Ці категорії М. Драгоманов увиразнював передусім шляхом порівняння реалізму з романтизмом і сентименталізмом, – два останніх методи в історичному масштабі 70-х років уважав явищем вичерпаним і пережитим.

Характеризуючи стан української літературно-критичної думки, М. Драгоманов підкреслював її несформованість, вказував вади та визначав пріоритети. У нашій розвідці проаналізовано драгоманівські оцінки творчості І. Котляревського, М. Гоголя, Т. Шевченка, П. Куліша, Л. Глібова, О. Кониського, І. Нечуя-Левицького, Ю. Федьковича. Оновлено інтерпретаційні підходи до складних мистецьких явищ і постатей, зокрема переглянуті критичні присуди М. Драгоманова на адресу П. Куліша. Вияскравлено позицію М. Драгоманова в літературних дискусіях зазначеного періоду. Підкреслено евристичний потенціал його ідейно-естетичних суджень.

Ключові слова: концепція, традиції і новаторство, епігонство, художня правда, поетична мова, типізація, образ-персонаж.

Постановка проблеми. В останні десятиліття в царині драгоманознавства спостерігається неабияке поживлення. Цьому сприяє введення в науковий ужиток малодоступних архівних джерел, розширення історико-культурного контексту досліджень, поява нового інструментарію. Але попри все частка літературознавчих студій залишається незначною. Спадщина М. Драгоманова – видатного громадського діяча, ученого-енциклопедиста – вивчається передусім із метою з'ясування його історичних, політичних, філософських уявлень, тоді як естетичні перебувають на маргінесі наукових зацікавлень. У цьому контексті українська література розглядається зазвичай як форма існування національного руху; у певні історичні періоди – чи не єдина. Тому в нашій статті розкриваються саме літературні ініціативи М. Драгоманова у 70-ті рр. ХІХ ст., зацентровано на його іпостасі естетика літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до різнобічної діяльності М. Драгома-

нова, зокрема й до літературно-критичних та літературно-естетичних пошуків ученого, помітний уже у працях його учнів і сучасників: М. Павлика, І. Франка, Б. Кістяківського, В. Гнатюка, С. Єфремова, О. Барвінського й ін. У радянський період діяльність М. Драгоманова в літературній сфері тією чи тією мірою досліджували: М. Возняк, М. Грушевський, О. Грушевський, О. Дорошкевич, М. Зеров, М. Рудницький, К. Студинський.

Саме в цей час на теренах діаспори формується таке явище, як антидрагоманознавство (Д. Донцов, М. Мухин, К. Чехович, Р. Задеснянський). Підґрунтям для його появи стали поверхово витлумачені статті М. Драгоманова, присвячені Т. Шевченку, розвитку українського літературного життя в 60-ті рр. ХІХ ст., «культурний дуалізм» їх автора, його взаємини зі «Старою Громадою», І. Франком тощо.

Але якщо вести мову про вивчення доробку М. Драгоманова «на еміграції», то, окрім вищезначених праць – націоналістично-культурницького

спрямування, – існує ще одна гілка досліджень, які насамперед стосувалися світогляду мислителя, – розвідки І. Лисяка-Рудницького, Г. Грабовича, С. Єскельчика. Ці досить різні науковці здійснили спробу потрактувати унікальний і складний духовний світ М. Драгоманова, опираючись на методології західної літературознавчої школи, засвідчили творення нової інтелектуальної традиції.

З-поміж комплексних досліджень, у яких порушувалися питання літературних вимог М. Драгоманова, на зламі минулого і нинішнього століть, початку XXI-го варто згадати монографії П. Федченка [11], О. Куцої [10], а також мій розділ, написаний для академічної дванадцятитомної «Історії української літератури» (на жаль, цей проєкт і досі не завершений).

Постановка завдання:

– реконструювати літературознавчі погляди М. Драгоманова у 70-ті рр. XIX ст.;

– подати їх аналіз і тлумачення.

Виклад основного матеріалу. Літературознавча діяльність М. Драгоманова у 70-і рр. XIX ст. була позначена синкретизмом. У цей період він виступав як естетик, історик літератури, критик – важко віднести до якоїсь однієї сфери ту чи ту частину його студій.

М. Євшан щодо цього писав: «Чи взагалі можна говорити про Драгоманова як про літературного критика? Бо властиво він не був ані ученим, ані публіцистом, ані критиком, лиш усім нараз і то всюди, у кожному творі» [9, с. 423].

Встановлення синхронного та діахронного взаємозв'язку між окремими літературними явищами, осмислення їх як цілості – єдиного неперервного літературного процесу, як зміни естетичних концепцій та літературних напрямів (у чому виявився історичний підхід), виокремлення загальних закономірностей, усвідомлення специфіки української літератури, окреслення тенденцій її подальшого розвитку, порівняльний аналіз у проблемно-змістовому й формально-естетичному відношенні з іншими літературами, вироблення власного концептуального підходу в літературній критиці – ось той неповний перелік літературознавчих аспектів, дотичною до яких була праця М. Драгоманова.

Велику увагу літературознавець приділяв з'ясуванню суті народності літератури, її суспільного призначення, тенденційності не з погляду концепцій просвітительської та романтичної критики, а з огляду на вимоги епохи реалізму. Основою літератури вважаючи «реалізм по методу,

гуманізм по ідеалах і федералізм по політиці» [5, с. 93], увиразнюючи свою настанову тим, що українська література має бути «по ідеям демократична, по манері критична і реалістична, по мові живонародна», а справжнім сучасним письменником стане той, «хто подасть нам типічні факти головного життя у громаді».

Поєднати реалізм із художністю – ще одна вимога М. Драгоманова, але попри те функціональний аспект літератури, література як історія ідей цікавлять М. Драгоманова найбільше, його методологія – своєрідне «європейське народництво». Під цим кутом зору М. Євшан порівнював М. Драгоманова з Сергієм Єфремовим: «Драгоманов диктував українській літературі правила, як нині робить Єфремов, хоч один і другий суспільницькі критики» [9, с. 427].

На естетико-літературних поглядах М. Драгоманова позначився вплив культурно-історичної школи в літературознавстві, – її представники літературний процес тісно пов'язували з аналізом суспільно-історичних та ідеологічних умов. А німецький учений Г. Гетнер, теорія якого склала підґрунтя напряму, зазначав: «Історія літератури – не історія книг; це історія ідей та їх наукових і художніх форм» [1, с. 21].

Основоположним у програмі розвитку української літератури М. Драгоманова є концепт її розвою «знизу вгору», його витлумаченню літературознавець приділяє чимало місця не лише у власних працях, але й в епістолярії, зокрема в листі до В. Навроцького, де зазначає: «Українська література, почавши знизу, з педагогічної і мужицької, а не з національної і панської літератури, дійде до життя і сили» [3, с. 458]. Така модель істотно відрізняється від концепцій «етнографічного напряму» у російській художній словесності; літератури «для домашнього вжитку» слов'янофілів, І. Аксакова насамперед; а згодом В. Белінського та пізнього М. Костомарова, оскільки передбачає *послідовність формування українського красного письменства, а не його межі*.

М. Драгоманов ставить собі за мету з'ясувати, які обставини соціально-політичні і які потреби викликали українську літературу до життя, давали їй той чи той напрям і характер, які ідеї вона втілює. Опозиція традиційного та новаторського найповніше розкривається літературознавцем під час розгляду таких напрямів, як романтизм і реалізм. Визнаючи здобутки романтичної естетики, етнографії, історіографії, надбання у становленні національної мови, вдаючись до аналізу системи

романтичних цінностей, окресливши основні форманти напряму: національно-визвольний рух, звернення до народного життя, фольклор, М. Драгоманов усе ж вказує на вичерпаність романтизму в нових історичних умовах, на перетворення його на чинник, який уповільнює розвиток української літератури.

М. Драгоманов був близьким до представників матеріалістичного напряму позитивізму (як-от М. Павлик, І. Франко, О. Терлецький), відповідно і його методологічний підхід до літературних явищ чималою мірою базувався на позитивістських уявленнях, які були антитезою романтизму, з його культом сенсорного, ірраціонального, сакрального, трансцендентного, ідеально народного. Першорядної ваги «позитивне» вчення надавало раціональному, доцільному. Корисність, позитивний результат – ось те, на що запрограмований позитивізм, корисність – контраргумент «мистецтву для мистецтва». Цим принципом М. Драгоманов керувався і в теоретичних настановах, і в оцінці художніх творів, і у практичній діяльності на літературно-видавничій ниві.

Аналізуючи стан літературно-критичної думки в Україні, М. Драгоманов відзначав невиробленість наукової мови, наукових підходів, естетичних критеріїв, її безсистемність, спорадичність, відсутність фахових критиків та підготовленої читацької аудиторії, водночас акцентуючи на здобутках потужної російської критики, яка мала значний суспільний резонанс (хоча варто зауважити, що за звернення до аналогій із Росією М. Драгоманов повсякчас не забував вводити їх до європейського контексту).

Серед вад української критики й те, що вона пишеться з погляду суто національного, який є лише формою, а не суттю: «Українська ж література – або живуща без критики, інстинктивно, або тільки з критикою з погляду націоналізму, <...> то <...> потрапляла в такт новішому соціальному реалізму, то знов закидала не тільки романтизмом, але й сентименталізмом а la Карамзін, то кидала грязюкою на Котляревського і самого Гоголя за їх «панський» погляд на народ (чим показувала брак історичного змісту), то знову зводила буцімто реалізм до арлекінад часів Котляревського» [6, с. 153–154].

Тут М. Драгоманов зокрема натякає на критичні зауваження П. Куліша М. Гоголю та І. Котляревському щодо порушення достовірності народної етики й аксіології в їхніх творах, передусім у гоголівських «Вечорах на хуторі <...>», і висуває принципову вимогу творення «реальної кри-

тики». Основні завдання її полягають у з'ясуванні значення української словесності для письменників, чіткого розуміння засад нової белетристики і того, яких художніх засобів вона потребує; вирізненні слабких і сильних боків у творчості провідних літераторів із метою формування літературних смаків у читачів (М. Драгоманов послідовно проводив думку про те, що письменник не повинен підлаштовуватися під літературні уподобання читача, а зобов'язаний розвивати і підносити їх).

Визначальним у критичній концепції М. Драгоманова було уявлення про літературу як художнє відтворення дійсності, із чого висновувався і головний естетичний критерій: «<...> все те гарно, що живою мовою про живе діло говорить» [6, с. 90].

Вимоги до українського автора, задекларовані М. Драгомановим у статті «Література російська, великоруська, українська і галицька», полягали в тому, що «<...> він мусить стояти ідеями урівні з передовими умами віку, мусить мати прогресивний демократичний напрямок або мати великий талент реального малювання образів життя, з котрих самі собою витікають демократично-прогресивні ідеали» [6, с. 141].

Звертаючись до проблеми осягнення секретів поетичної майстерності в огляді «Українське письменство 1866–1873 рр.», до вже сказаного критик додає: яскраве природне обдарування, здатність до психологічного аналізу, досконале володіння мовою та версифікацією.

М. Драгоманов настійно проводить думку про те, що література своїми ідеями повинна відповідати часу створення. Так само на тому чи іншому етапі літературного процесу переважає певна літературна форма, жанр. У новочасних європейських літературах панівні повість і роман, а, наприклад, на початковій стадії розвитку літератури – байка.

У працях М. Драгоманова 70-х рр. XIX ст. чимало місця присвячено аналізу тогочасного стану української літератури, нерідко в порівнянні з набутками попередніх десятиліть. Серйозними вадами в національному письменстві М. Драгоманов уважав брак виразних сильних талантів, неоригінальність і переспівування тем на тлі панування в нових європейських літературах реалізму й соціального аналізу, епігонство фольклору й творчості Т. Шевченка, невміння розглядати ту чи ту тему як психологічну, недостатньо об'єктивне зображення життя, нестачу художньої правди, живих типів, недосконалу індивідуалізацію народних характерів, особливо жіночих, тощо.

До об'єктів критичного розгляду М. Драгоманова потрапляє творчість І. Котляревського,

М. Гоголя, Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, Марка Вовчка, О. Стороженка, Л. Глібова, О. Кониського, Ю. Федьковича, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького й ін.

Ідеалом у концепції автора для М. Драгоманова є Микола Гоголь, художній хист якого критик ставить значно вище Шевченкового. М. Драгоманов одним із перших, відкинувши поділ літератур за мовним принципом, робить спробу повернути митця українській словесності; висловлює низку сміливих, новаторських суджень щодо творчої спадщини письменника. Зокрема про те, що українська ментальність М. Гоголя виявилася не лише у творах на українську тематику, де він відтворив українську природу, увів український фольклор, змалював типово українські образи, але й у сатиричних, не опертих на українські реалії: «Для того, хто цинить у літературі більш дух і матеріал, ніж слово, Гоголь не перестає бути українцем не тільки у «Вечорах» і «Миргороді», але і в «Мертвих душах» [6, с. 120].

М. Драгоманов відзначив величезний вплив М. Гоголя на формування української культури першої половини ХІХ ст. – передусім літератури, етнографії, історії.

Водночас, як запевняв критик, українці, зорієнтовані на мовну диференціацію, вчасно не осмислили українських підвалин творчості М. Гоголя; на відміну від росіян не пройшли його школи, а отже, і втратили можливість мати в подальшому якісно іншу літературу, потужнішу, цікаву європейському та світовому читачеві.

У Галичині М. Гоголя порівнювали з польською школою в українській літературі (А. Мальчевський, Ю. Залеський, С. Гощинський, М. Чайковський). Хоча, як зауважував М. Драгоманов, такий погляд, безумовно, вивищував польську школу.

М. Драгоманов слідом за Д. Мордовцевим, М. Максимовичем та ін. опонував П. Кулішу щодо застосування до розгляду творчості М. Гоголя принципу етнографічної достовірності, замість етнографічно-національного виміру, використовуючи соціальний підхід.

М. Гоголь, за визначенням М. Драгоманова, став не лише єдиною ланкою між українською та російською словесностями, а й творцем критично-соціального і народно-реформаторського напрямку в російській громаді та літературі [7, с. 450].

Творчістю М. Гоголя, як еталоном, літературознавець вимірює здобутки інших письменників, водночас порівнюючи формально-естетичний

та ідейно-тематичний аспекти його творів з аналогічними у класиків європейських, російської та української літератур.

Рецепції мистецького спадку Т. Шевченка в літературній естетиці, критиці та публіцистиці М. Драгоманова приділено найбільше уваги. Починаючи із 70-х рр., принагідні рефлексії над творчістю Т. Шевченка наявні в більшості статей критика. Він неодноразово наголошує на потребі вироблення неупередженого й історичного погляду на художні твори Т. Шевченка, уведення їх до українського літературного контексту, переймається тим, що невпорядкований доробок поета, немає його повної біографії.

Оцінка спадщини Т. Шевченка М. Драгомановим не завжди об'єктивна, складна і суперечлива. Критик прочитував Т. Шевченка часто ідеологічно або емпірично, з погляду традиційних літературознавчих категорій, як-от інтелектуальні та літературні впливи, світогляд, звернення до народної словесності й використання історичних джерел, біографія та сучасні письменнику суспільні умови тощо. Орієнтував читачів переважно на проблемно-змістову, функціональну сферу творчості Т. Шевченка, прагнучи пристосувати поезію Кобзаря до позалітературних потреб, вдавався до її редукції.

Великою мірою спричинився до цього і сучасний М. Драгоманову стан розвитку літературознавства, який не давав можливості визначити всі семантичні рівні творчості видатного митця, проаналізувати його міфологічне мислення, звернутись до психологічного коду художніх набутоків. Поборюючи «етнографічне правовірство», національно-тенденційну заангажованість літератури, яка гальмувала її розвиток, М. Драгоманов у деяких статтях не завжди правильно ідентифікував іманентну природу Шевченкового патріотизму, називав його «квасним», такого ж походження, як і в московських слов'янофілів чи в Міцкевича, коли той опертя шукав у старопольських ідеях, – тільки в українському вимірі.

Подеколи М. Драгоманов неправомірно звужував масштаби творчості Т. Шевченка до ідей служіння народу чи національній справі, вдавався до спроб буквального витлумачення художніх текстів, оцінював їх не з позицій художньої правди, а з погляду історичної правди життя, абсолютизував вимогу відтворення дійсності, ігноруючи водночас ірраціональне начало в образно-поетичній творчості, застосовував до мистецького спадку Кобзаря критерії публіцистики, яка пишеться на злобу дня, не усвідомлював, що Т. Шевченко нале-

жав до митців, які випереджали свій час. Звідси його міркування про неактуальність Т. Шевченка для університетської молоді 60-х рр. XIX ст., висловлені у статті «Література російська, великоруська, українська і галицька», або про те, що ««Кобзар» є вже річ пережита», виголошені у праці «Шевченко, українофіли й соціалізм». Щоправда, у подальшому М. Драгоманов переглянув ці присуди.

Водночас М. Драгоманов висловив влучні й оригінальні спостереження щодо світоглядних засад Т. Шевченка, концепту релігійного та феномену козацтва в його образно-художньому просторі. (Детально про це мовиться в нашій статті «Два чільних сини України»: до проблеми інтерпретації Т. Шевченка М. Драгомановим» [12]).

Але попри те, що критику не завжди вдавалося дати точні ствердні дефініції й характеристики в оцінці образно-поетичної спадщини Т. Шевченка, його очевидною заслугою є поставлені запитання, висловлені сумніви і заперечення, які в майбутньому каталізували розвиток літературознавчої думки. Непомильна інтуїція підказувала М. Драгоманову, що Шевченкове зображення давнини не вичерпується романтичним історизмом, що вивів він не так типи, як ідеали українського життя (модель ідеальної спільності), не створював поетичної революційної програми, яку йому згодом приписали радянські дослідники, та ін.

Особливу вагу має історичне розуміння літературознавцем появи такого таланту, як Т. Шевченко. Слушні, висловлені М. Драгомановим, міркування про те, що Т. Шевченко розширив сферу народної мови, мав найширшу читацьку аудиторію: від простолюду до освічених верств, про значення творчості Кобзаря для пробудження українського культурного руху в Галичині, про нерівноцінність його творів, писаних українською та російською мовами (останні поступаються створеним рідною мовою, пересічні), про шкідливість довільного тлумачення, перекручування, пристосування до ситуацій, фрагментування на цитати доробку поета.

Також слухними і виваженими виявились думки М. Драгоманова про нетворче наслідування Т. Шевченка як явище, що гальмує розвиток літератури. До епігонів генія серед інших він відносить й О. Кониського, Л. Глібова та П. Куліша, хоча Куліш-теоретик і сам активно виступав проти неоригінальних послідовників великих письменників. Услід за П. Кулішем, який одним із перших вказав на шкідливість бездумного поклоніння Т. Шевченку у статтях «Чого стоїть Шевченко як

поет народний», «Слово над гробом Шевченка», М. Драгоманов розвінчує культ видатного поета насамперед у праці «Шевченко, українофіли й соціалізм».

М. Драгоманов віддав належне універсальній діяльності П. Куліша, і передусім вирізняв такі його грані, як перекладач, етнограф, історик, публіцист, белетрист. На прикладі прози П. Куліша критик розгортав своє судження про роль артистичного хисту – поетичного почуття, без якого твір втрачає художню переконливість, перетворюється на конспект.

Значно більшої вартості, у цьому сенсі, М. Драгоманов надавав повістям письменника на теми сучасного життя, аніж історичним романам. Категорично не сприймав у художньому доробку митця дидактизм, схематизм, ідилію, надмірну чутливість, ідеалізацію (насамперед етико-аксіологічну) народу, дисонанс літературних ідей з актуальними запитаннями дійсності. Свідченням чому є аналіз критиком повісті П. Куліша «Потомки гайдамак». У повісті «Майор», де П. Куліш мав намір втілити свої ідеали, М. Драгоманов також віднаходить ідилію, відсутність оригінальних психологічних варіантів, «народостелюбіє» як романтичну форму симпатій до народу [6, с. 160], підміну соціально-економічних аспектів морально-етичними.

Запізнілим явищем вважає дослідник переспіви народних переказів та історичних подій П. Кулішем (так само, як і М. Костомаровим), оскільки цю місію виконали етнографічні збірники. Кулішу-поету, на думку М. Драгоманова, бракувало сили образів і ясності ідей, як уже відзначалося, шкодило епігонство Т. Шевченка.

Ординарний підхід до складної еволюції світогляду письменника подеколи виявлявся в категоричних судженнях М. Драгоманова про начебто централістські ухили пізнього П. Куліша, тоді як він політичний провід віддавав Росії, культурний – Україні; звинуваченнях в оспівуванні російських бояр і монархів тоді, як підносив П. Куліш культуртрегерство, бо усвідомлював необхідність освічених українських реформаторів.

М. Драгоманов, окреслюючи завдання української літератури, наголошував на потребі вводити до неї нові типи. Із цього погляду його і зацікавила повість П. Куліша «Другой человек», де «ясно представлено, як такі верстви народу, як солдати (додай: писарі, деякі полупанки), робляться нічим, ні тим – тратять усяку душу і стають якимись автоматами, у суті діла нещасними, однімаючими «цвіт життя» і у близьких з ними» [6, с. 161].

П. Куліш зобразив представника соціального прошарку, який втратив попередню стану і національну приналежність, людину без коріння, яка, відійшовши від органічного природного життя, не влилась у цивілізаційне, не набула нової свідомості, не знайшла ідейного опертя. «Але, щоб зачерпнути усю глибину цього поважного морального питання, треба стати не тільки на національний погляд, що, мовляв, уся біда через те, що змосковивсь чоловік, а поставити перед собою цю тему як загальну психологічну задачу», – зазначав критик [6, с. 161].

Свіжі типові образи-характери М. Драгоманов віднаходить і в художньому світі І. Нечуя-Левицького. Правдиво і переконливо зображена героїня повісті «Дві московки» – Марина.

В оповіданні «Бориславська ніч, або Рибалка Панас Круть» І. Нечуй-Левицький вивів тип українського «ідеаліста», якому важко пристосуватися до родинного, побутового, суспільного життя, тип людини проміжної праці (рибалка, пасічник, сторож саду, бондар та ін.). Таким не вдається вкорінитися у громадське життя, але за наявності простору для обсервації, вияву естетичних нахилів вони могли б, на думку М. Драгоманова, розвинути природний талант і стати провідниками в народі кращих ідей цивілізації.

Недостатню індивідуалізацію характерів, хоча й достовірно закроених, критик спостеріг у повісті І. Нечуя-Левицького «Причепа», де зображене зіткнення польського й українського елементів у двох родинах, зіставлені побутові культури шляхти й українського міщанства. Відразна немає, але гонорова, паразитарна причепа – польська шляхта. Проте для М. Драгоманова є також неприйнятним ідеал І. Нечуя-Левицького в концепції героя – подружжя старших Лемішок, патріархальних, набожних, «етнографічних правовірів», близьких до еталона П. Куліша, втіленого в образі заможного хutorянина. Альтернативу духовно порожньому, безідейному, безцільному існуванню, етнографічній чи псевдосалонній обрядовщині критик вбачає в конкретних справах, скерованих на поширення освіти серед селян, піднесення їхнього добробуту.

Як вторинну, за змістом і формою, характеризує М. Драгоманов малу прозу І. Нечуя-Левицького, опубліковану у «Правді» за 1873 р. («Новий чоловік», «Казка»).

Важливим був виступ М. Драгоманова в 70-ті рр. проти тенденційності, оскільки там, де з'являється заданість, вузькі цілі й ідеї, з-під пера письменника виходить імітат-література.

У полі обсервації критика опиняються твори на селянську тематику, написані в передреформену пору, – Т. Шевченка, Марка Вовчка, О. Стороженка, П. Куліша, М. Номиса, Я. Кухаренка й ін. Успіх «Народних оповідань» Марка Вовчка М. Драгоманов пояснює часом їх появи та прихильністю критики, особливо в Росії. Щоправда, невмотивовано узалежнює художню манеру письменниці від школи І. Тургенєва, ігноруючи водночас власну неповторну специфіку творчості авторки.

Про творчість О. Стороженка як художнє явище дослідник відгукувався схвально: «Це, може, самий дужий природний талант в українській літературі за останні 20 років» [6, с. 161]. Однак відразу й висловлював невдоволення спектром ідейно-тематичних завдань письменника. До розряду ретроградних відносив частину його романтичних творів, особливо тих, що позначені комічним характером.

Варто зауважити, М. Драгоманов не зумів правильно оцінити і природу сміху «Енеїди» І. Котляревського, вбачав у ній крок назад. У своїх критичних судженнях торував шлях, окреслений П. Кулішем, хоча на об'єктивні здобутки автора трагедії вказали М. Максимович, Я. Головацький, згодом І. Франко. Прихильніше поставився критик до драматичних творів І. Котляревського, а також В. Гоголя (батька), Г. Квітки-Основ'яненка, генезу яких висновував з інтермедій XVIII ст. та російського сентименталізму, передусім М. Карамзіна.

На прикладі творчості Л. Глібова М. Драгоманов увиразнює думку про те, що кожна літературна епоха характеризується певною жанровою системою. Байка втратила свою актуальність, оскільки її рамки вузькі для змалювання побуту та надто наївно-алегоричні для висловлення думки автора. Ще категоричніший критик у листі до М. Бучинського, коли пише: «Алегорія – значить не поезія» [4, с. 228]. Порівняно з І. Криловим у байках Л. Глібова менше відсталого моралі, консерватизму, квітизму, проте йому не вдалося показати так глибоко і впізнавано українця, як І. Крилову росіянина. З огляду на відмінність національних характерів, М. Драгоманов визнає невдалими деякі переробки Л. Глібовим творів російського класика.

Аналізуючи оповідання «До світа» О. Кониського, М. Драгоманов висуває вимогу зображення не абстракцій та незрозумілих алегорій, а образів переконливих з погляду художньої правди, наполягає на використанні точних, промовистих деталей (серед українських белетристів

майстром художньої деталі критик визнавав І. Нечуя-Левицького). Художньо невибагливим твір є через те, що «фабула оповідання й нариси характерів майже не розвинуті, голі й сухі, не обросли живими подробицями», «автор забув перше правило живої белетристики – виводити на сцену існуючі, а не видумані особи й становища», «показав порядну неясність ідей» [8, с. 269].

До об'єктів аналітико-рецептивного розгляду М. Драгоманова належить і мистецький доробок Ю. Федьковича, творчий потенціал якого давав підстави критику сподіватися на появу засновника народної реалістичної прози в Галичині. М. Драгоманов окреслив особливості становлення літератора, зробив спробу з'ясувати істотні риси Федьковича-поета. Відзначаючи потужний самобутній яскравий дебют Ю. Федьковича в ліриці, М. Драгоманов констатував, що після ознайомлення із творчістю Т. Шевченка буковинський митець збився на стилізацію Кобзаря, а в подальшому і на переспіви зарубіжних письменників, самоповтори. Слушно підмітивши, що парадигмою художнього мислення Ю. Федьковича стала поезія Кобзаря, М. Драгоманов усе ж безпідставно поетичні здобутки лірика обмежив лише першою книгою.

Із співвідношення інтуїтивного й раціонального у творчому процесі М. Драгоманов висновок думку про те, що брак свідомих ідей Ю. Федьковичу компенсувало поетичне чуття. Дослідник пов'язував ідейно-тематичну вузькість у художніх полотнах Ю. Федьковича з його недостатньою освіченістю, а також тим, що світогляд найближчого оточення письменника не виходив за межі національно-релігійного патріотизму.

Справді високу художню вартість, за М. Драгомановим, мають повісті прозаїка, видрукувані в галицьких часописах до 1867 р., вони – виразно своєрідні, свіжі, «<...> Федькович у них почав

малювати життя гуцульського селянина так, як Тургенєв – великоруського, Квітка й Марко Вовчок – українського, Ауербах – німецького, Жорж Занд – французького» [2, с. 341].

Рішуче і послідовно в 70-ті рр. М. Драгоманов виступав проти низькоякісних, розрахованих на невибагливого читача творів, необ'єктивності українських видавців, які засипали похвалами досить посередніх авторів. Ця функція критики виявилася зокрема в заувагах М. Драгоманова до оповідання «Пан Комарчук» Данила Медовника (В. Коховського).

Висновки. Свою естетико-критичну програму М. Драгоманов утверджував на тлі полемічної діяльності, головним завданням якої було розворушити застоєне літературне життя. Обстоюючи той чи той концепт у принагідних висловлюваннях і окремих статтях, М. Драгоманов опонував Д. Мордовцеву, П. Кулішу, І. Нечую-Левицькому, Б. Грінченку, І. Рудченку, Ф. Вовку, Г. Онишкевичу й ін.

Безперечно, в аналітично-рецептивній діяльності М. Драгоманова 70-х рр. траплялися і перегини, і помилки, і дразливі судження, і публіцистична категоричність та невмотивованість. Віднайти адекватний ключ прочитання певних художніх явищ М. Драгоманову, як уже зазначалося, завадила і специфіка методологій історичної школи, порівняльно-історичної, ідеологічної, культурно-історичної.

Усвідомлював це і сам критик, почасти суворість власних присудів виправдовуючи метою – домогтися української літератури, рівної європейським. Проте загалом аналітична творчість М. Драгоманова сприяла піднесенню культури художнього мислення українських авторів, переборенню стагнації в українській літературі, подоланню її маргінальності, підняттю суспільно-авторитетної функції.

Список літератури:

1. Грушевський М. Історія української літератури. Ч. І. Т. 1. Київ ; Львів, 1923. 360 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=8936> (дата звернення: 05.05.2020).
2. Драгоманов М. Галицько-руське письменство (Передне слово до «Повістей» Осипа Федьковича). *Літературно-публіцистичні праці* : у 2-х т. / М. Драгоманов. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1. С. 309–348.
3. Драгоманов М. До В. Навроцького, 26 серпня 1873 р. *Літературно-публіцистичні праці* : у 2-х т. / М. Драгоманов. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 2. С. 458–463.
4. Драгоманов М. До М. Бучинського, від 25 грудня 1872 р. Флоренція. *Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877* / зладив М. Павлик. Львів : Накл. НТШ, 1910. Т. 13. 353 с. (Збірник філологічної секції НТШ ; т. 13).
5. Драгоманов М. До М. Бучинського, від 31 січня 1872 р. *Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877* / зладив М. Павлик. Львів : Накл. НТШ, 1910. Т. 13. 353 с. (Збірник філологічної секції НТШ ; т. 13).

6. Драгоманов М. Література російська, великоруська, українська і галицька. *Літературно-публіцистичні праці* : у 2-х т. / М. Драгоманов. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1. С. 80–220.
7. Драгоманов М. А. Максимович : Некролог. Его литературное и общественное значение. *Вестник Европы*. 1874. Т. 2. Кн. 3. С. 442–453. URL: <https://www.prlib.ru/item/323747> (дата звернення: 05.05.2020).
8. Драгоманов М. Українське письменство 1866–1873 рр. *Літературно-публіцистичні праці* : у 2-х т. / М. Драгоманов Т. 1. Київ : Наукова думка, 1970. С. 247–308.
9. Євшан М. Мих. Драгоманів як літературний критик. *Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841–1994*. Львів : НТШ, 2001. Док. № 277. С. 423–430.
10. Куца О. Михайло Драгоманов і розвиток української літератури у 2-й половині XIX ст. Тернопіль : Підручники і посібники, 1995. 224 с.
11. Федченко П. Михайло Драгоманов: Життя і творчість. Київ : Дніпро, 1991. 362 с.
12. Дзюба Т. «Два чільних сини України» : до проблеми інтерпретації Т. Шевченка М. Драгомановим. *Spheres of culture : Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies*. Maria Curie-Skłodowska University in Lublin. Lublin, 2013. Vol. 5. P. 368–376.

Dziuba T. A. M. DRAHOMANOV'S LITERARY PROGRAM IN THE 1870^s

The article uses as the background Mykhaylo Drahomanov's integral literary concept to consider his literary-critical and literary-aesthetic views in the 1870^s. In particular, such factors are analyzed as the development of bottom-up writing, ethnic issues, tendentiousness of literature, its relation to reality, and more.

The synthetic nature of the scholar's social and cultural activity is emphasized as well as the complex evolution of his worldview evolution, which also influenced the ideas about the mission of literature, its function and goals.

The article provides an explanation of a number of problems addressed by Drahomanov, such as mastering the secrets of artistic creativity, forming the reader's literary tastes, functioning of genre systems, introducing new characters to literature. Revealed is the author's and character's ideal in Drahomanov's original literary theory.

The literary critic paid a lot of attention to the issue of the traditional and the innovative in Ukrainian literature. Drahomanov expressed these categories first of all by comparing realism with romanticism and sentimentalism; he considered as exhausted the latter two methods in the 1870^s.

Describing the state of the Ukrainian literary-critical thought, Drahomanov emphasized its unformed character, pointed at defects and set priorities. Drahomanian evaluations of the works by I. Kotlyarevsky, M. Gogol, T. Shevchenko, P. Kulish, L. Glibov, O. Koniski, I. Nechuy-Levitsky, Y. Fedkovich are analyzed. The interpretive approaches to complex artistic phenomena and figures have been updated, including the revised critical judgments by Drahomanov of the works by Kulish. Drahomanov's position in the literary discussions of that period is clarified. The heuristic potential of his ideological and aesthetic initiatives is emphasized.

Key words: *concept, traditions and innovation, epigonism, artistic truth, poetic language, literary typing, literary character.*